

CRKVA I SAMOSTAN SV. MARCELE U ZADRU

Marija Stagličić-Sanja Štok

UDK 726.71/.74 (497.5 Zadar) "08/15" (093)

Izvorni znanstveni rad

Marija Stagličić - Sanja Štok

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

U radu se analiziraju pisani i grafički izvori o crkvi i samostanu sv. Marcele u Zadru koja je u 19. st. preuređena za potrebe austrijske vojarne. Prijedlog grafičke rekonstrukcije izgleda pročelja iz prve polovice 16. st. izrađen je na temelju izvorne dekorativne plastike.

U bečkom Kriegsarchivu velika je zbirka nacрта nastalih tijekom 19. stoljeća, a među njima su brojni fondovi koji se odnose na hrvatska područja. Te karte i planovi vezani su uz austrijsku vojnu službu, što znači da donose nacрте ratnih operacija, ali i izgradnju ili ojačavanje utvrda, podizanje novih objekata, te pregradnju sakralnih i civilnih zgrada za potrebe vojnih skladišta, barutana, bolnica i vojarni. Manji dio spomenutih nacрта bio je, prema međunarodnom dogovoru, prebačen u Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, pa je upriličena mala izložba dijela pristigle građe, na kojoj su bili planovi Zadra i okolice. Među njima posebno su me privukli nacrti ranijih crkava i samostana koji su tridesetih godina prošlog stoljeća bili pregrađivani za vojne potrebe. Posebno su važni oni koji prikazuju do danas posve nestale sklopove, kao što su samostan i crkva sv. Marcele, sv. Katarine, sv. Ivana Krstitelja, te crkva sv. Antuna Opata.

Već od vremena Francuza brojne crkve i samostani bili su zatvoreni i predani na korištenje tadašnjoj novoj civilnoj i vojnoj vlasti.¹ Nakon uspostave druge austrijske vladavine neke crkve su opet dobile svoju sakralnu funkciju, ali ih je velik broj ostao i dalje u vojnom vlasništvu, a manje crkve su jednostavno propadale, jer su bratovštine koje su se o njima brinule bile ukinute. U vrijeme pojačane civilne izgradnje u drugoj polovici prošlog stoljeća neke manje crkve ustupile su mjesto obiteljskim ili najamnim kućama. Mnoge kuće, koje su tada bile podignute, nisu do danas sačuvane, ali u literaturi postoje podaci o njihovoj gradnji. Podizali su ih najčešće trgovci i posjednici. Doimo Nachich (Dujam Nakić) 1825. podigao je obiteljsku kuću nad bivšom crkvom sv. Barbare (ili sv.

¹ *A. de Benvenuti*, *Storia di Zara dal 1797 al 1918*, Milano 1953., str. 51. Dvadeset i tri kulturna mjesta bila su dodijeljena vojnim trupama.

Četrdesetorice).² Giacomo (Jakov) Molin je 1847. godine nad ruševinama crkve sv. Jurja izgradio najamnu kuću, s čije zapadne strane je ugradio kapelicu sa slikom sv. Jurja.³ Slično je postupio i Giovanni (Ivan) Berettini, koji je 1849. podigao dvokatnu najamnu zgradu na mjestu crkve sv. Martina.⁴ Na terenu samostana i crkve sv. Katarine obitelj Bakmaz je podigla gradsku kavanu "Central" 1890. godine.⁵ Radi gradnje obiteljske kuće Leopolda Stermich (Stermić), krajem 19. stoljeća srušena je crkva sv. Nediljice.⁶

Nad crkvom sv. Tome 1823. godine podignuta je zgrada Osnovne škole.⁷ Godine 1845. iskorišten je teren zatvorene crkve i samostana sv. Ivana Krstitelja za podizanje Vojarne i vojne bolnice.⁸ Na mjestu crkve sv. Frane od Grota, koja je pripadala gradskom groblju, podignuta je zgrada ubožnice krajem 19. stoljeća.⁹ Neke crkve i samostanski sklopovi, međutim, duže vrijeme su ostali u vojnom vlasništvu. Kako su to bili prostorno veći objekti, poslije su služili nekim drugim namjenama, pa su se sačuvali do danas, kao što je crkva sv. Nikole i crkva sv. Dominika.¹⁰

O velikom broju crkava, koje su srušene ili pregrađivane, nema dovoljno podataka da bi se mogao rekonstruirati njihov izgled. Najčešće su nam dostupni samo povijesni podaci, a ponekad i opis, u do sada jedinom sustavno obrađenom korpusu crkvene arhitekture - Bianchijevoj *Zara cristiana*. Ipak, velik napredak napravljen je u posljednjih četrdesetak godina u istraživanju i konzervaciji

² Usporedi *C. F. Bianchi*, *Fasti di Zara religioso-politico-civili*, Zadar 1888., str. 143; *Isti*, *Zara cristiana*, vol. I., Zadar 1879., str. 447; *G. Sabalich*, *Guida archeologica di Zara*, Zadar 1897., str. 434. Imena tadašnjih zadarskih građana citirana su prema literaturi koja je jedini izvor.

³ Vidi *C. F. Bianchi*, *Fasti*, str. 145; *G. Sabalich*, *Guida*, str. 123; *A de Benvenuti*, *Storia*, str. 403.

⁴ *C. F. Bianchi*, *Fasti*, str. 145. Kuća je sačuvana do danas u Ulici Madijevaca.

⁵ Braća Bakmaz podigla su dvokatnu zgradu koja je u nutrini predstavljala jedinstveni kavanski prostor, a prostirala se nad bivšom crkvom i dijelom samostana. Dvorište sa cisternom i južni dio još nije bio uklopljen u civilnu gradnju. Između dva rata kavana je porušena i na široj zemljišnoj čestici izgrađena je luksuzna peterokatnica s kavanskim prostorom u prizemlju. Vidi *M. Stagličić*, *Graditeljstvo u Zadru 1868-1918*, Zagreb 1988., str. 59.

⁶ *G. Sabalich*, *Guida*, str. 209.

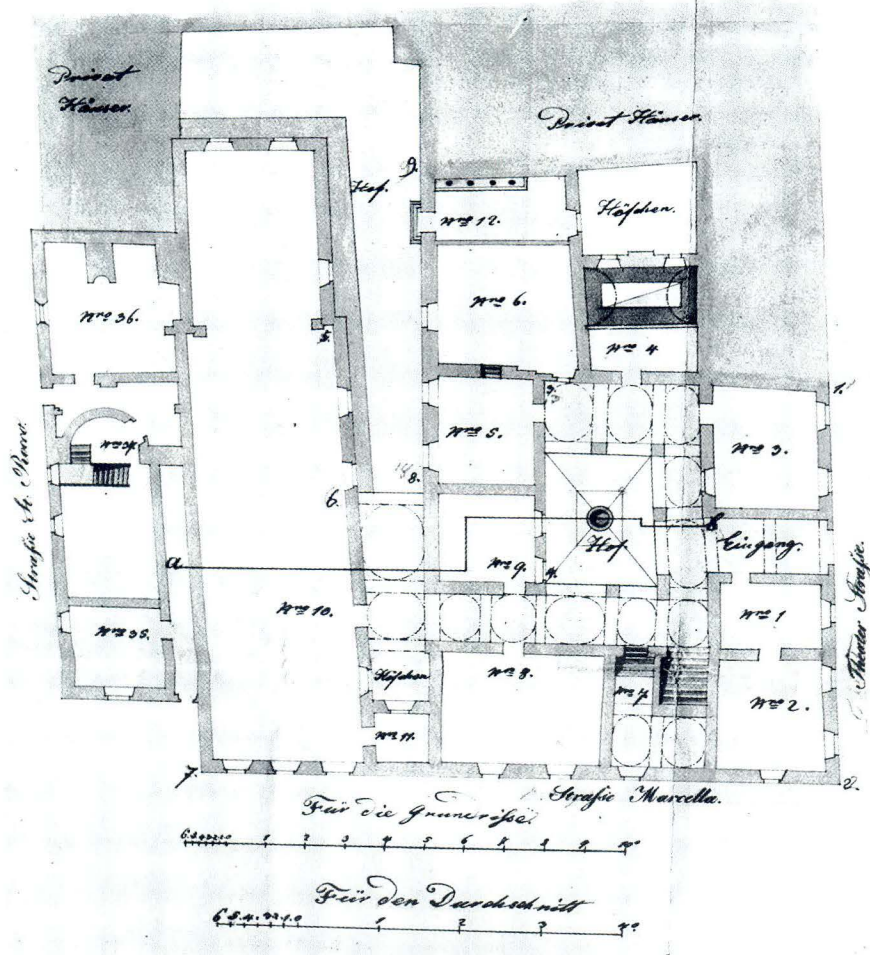
⁷ O izgradnji škole uskoro u *M. Stagličić*, *Klasicizam u Zadru*, u tisku. Ova crkva mijenjala je titulare od sv. Tome, preko sv. Silvestra do sv. Križa. Nakon rušenja školske zgrade 1970., istraženi su ostaci crkve, vidi *I. Petricioli-P. Vežić*, *Izvještaj o istraživanju i konzerviranju ostataka bazilike sv. Tome u Zadru*, *Godišnjak zaštite spomenika kulture u Hrvatskoj*, sv. I., Zagreb 1975., str. 105.

⁸ O zgradi Vojarne vidi *M. Stagličić*, *Klasicizam*, u tisku.

⁹ Usporedi *G. Sabalich*, *Guida*, str. 119.; *C. F. Bianchi*, *Zara I*, str. 432. Prema Bianchijevom opisu crkva je bila podignuta 1668., dugačka 33, a široka 4 metra. Staro svetište u obliku spilje (grotta) bilo je pregrađeno u sakristiju 1748. godine.

¹⁰ Zadarski Zavod za zaštitu spomenika kulture u posljednje vrijeme je obnovio crkvu sv. Nikole prema njenoj baroknoj pregradnji, vidi *P. Vežić*, *Crkva i samostan sv. Nikole u Zadru*, *Prijatelj zbornik II*, Split 1992., str. 305. Upravo se obnavlja crkva sv. Dominika kojoj bi se trebao vratiti njen izvorni gotički oblik.

Ebene Erde

Tlocrt sklopa crkve i samostana Sv. Marcele, izraden u vrijeme preuredenja u vojarnu 1828. godine. (Hrvatski državni arhiv - Zagreb)

desakraliziranih i zapuštenih ili pregrađenih crkava, čime se već može dopuniti spomenuta Bianchijeva knjiga. Za one crkve koje su srušene, a nad njima se danas dižu stambene ili službene zgrade, ne mogu se provesti ni arheološka istraživanja. Stoga su iznimno dragocjeni nacrti koji su u zadnje vrijeme postali lakše dostupni našoj znanstvenoj javnosti, a dio su velikog arhivskog fonda

bečkoga Kriegsarchiva.¹¹ Iako su pristigli planovi malobrojni, upotpunjuju se s postojećim nacrtima u zadarskom Povijesnom arhivu i pomažu u rekonstrukciji nekih porušenih zadarskih crkava.

Posebnu pažnju privlače objekti čiji izgled, gabarit i urbani položaj danas ne možemo odrediti. U ovom tekstu se stoga pokušalo rekonstruirati crkvu i samostan sv. Marcele, kako su izgledali tridesetih godina 19. stoljeća, a prije njihovog preuređenja za potrebe austrijske vojarne. Pokušalo se, barem hipotetično, približiti izgled crkve onom izvornom, koji je nastao krajem prve polovice 16. stoljeća.¹²

Povijest nastanka crkve sv. Marcele povezana je s dvama ranijim crkvenim prostorima koji su do danas sačuvani, a nalazili su se uz sjeverno lice Sv. Marcele. Danas su izvan liturgijske službe i nose odvojene nazive: crkva sv. Andrije i crkva sv. Petra Starog. Proučavanjem povijesnog razvoja ovog složenog crkvenog sklopa triju crkvenih prostora počeli su se baviti autori s kraja 19. stoljeća. Prvi je o tome pisao C. F. Bianchi, dosta nejasno povezujući tu crkvu s obližnjom crkvicom sv. Petra Starog.¹³ Slijedi kritički osvrt na Bianchijev tekst od L. Benevenije,¹⁴ zatim radovi G. Smiricha,¹⁵ T. G. Jacksona¹⁶ i U. Monneret de Villarda,¹⁷ koji se odnose samo na crkvu sv. Petra Starog. Čitav sklop opet obrađuje V. Brunelli.¹⁸

¹¹ Do izbijanja rata u 1991. godini, u Hrvatski državni arhiv stigao je samo dio nacrti iz spomenutog bečkog arhiva. Iz zagrebačkog arhiva za ovaj tekst je korišten nacrt K VII i 186, a iz zadarskog Povijesnog arhiva nacrti što se čuvaju u spisima Pokrajinskog školskog vijeća, sv. 108.

¹² Očitavanje starih nacrti i kompjutorsku rekonstrukciju izvela je dipl. ing. arh. Sanja Štok.

¹³ C. F. Bianchi, Zara, str. 381.-382. Ovu crkvu opisao je u poglavlju o trima crkvama posvećenima sv. Petru, koje se dijeli u tri podnaslova: a. Stara katedrala sv. Petra, b. Crkva sv. Petra Starog zvana "od Malog trga", potom sv. Marcela i c. Crkva sv. Petra Novog. Dok se prvi podnaslov odnosi na ranijeg patrona katedrale sv. Stošije, treći se odnosi na porušenu crkvicu koja se nekada nalazila na današnjem Narodnom trgu. Iz drugog podnaslova se vidi da je autor poistovjetio crkvu sv. Petra Starog s crkvom sv. Marcele.

¹⁴ L. Benevenia, Scampoli di storia patria, Zadar 1890., str. 99.-137. Isti, Il monastero e il bastione di s. Marcella u Il Dalmata iz 1891., br. 34.

¹⁵ G. Smirich, S. Pietro vecchio in Zara, Ephemeris Bihačensis, Zadar 1894., str. 22.-23. Isti, Die Kirche S. Pietro vecchio in Zara, Mittheilungen der k.k. Zentralkommission... Wien 1895., str. 97. i dalje.

¹⁶ T. G. Jackson, Dalmatia, the Quarnero and Istria, vol. I., Oxford 1887., 262.-263.. Autor je prvi opisao crkvicu sv. Petra Starog i objavio Smiricheve nacрте.

¹⁷ U. Monneret de Villard, L'architettura romanica in Dalmazia, Milano 1910., str. 54.-59.

¹⁸ V. Brunelli, Storia della città di Zara, Parte prima dalle origini al MCCCCIX, Venezia 1913., str. 237.-241. Ovaj autor se priklanja tekstovima prije Smiricha u pogledu crkve sv. Petra, te prihvaća ispravljeno Benevenijino tumačenje o prvoj lokaciji samostana sv. Marcele.

Konačno rasvjetljavanje nastanka, rasta i naziva dviju povezanih crkvice, smještenih sa sjeverne strane Sv. Marcele, uslijedilo je nakon istraživanja provedenih u razdoblju od 1954.-1961., i studije I. Petriciolija,¹⁹ po kome je starokršćanskoj građevini iz 5. ili 6. stoljeća (Sv. Andrija) u ranom srednjem vijeku bio dodan jednobrodni trapezoidni prostor (Sv. Petar), koji je poslije presvođen u dvobrodnu preromaničku crkvicu. Prema mišljenju I. Petriciolija, oba prostora su bila istovremeno u funkciji pod imenom sv. Petra Starog, a prednji prostor nazvan je imenom sv. Andrije tek u 17. stoljeću, nakon što je u njega uselila bratovština sv. Andrije.²⁰

S jugozapadne strane opisanih crkvenih prostora nalazila se crkva sv. Marcele, o kojoj je riječ u ovom članku. U povijesnom slijedu ona je mlađa od dviju spomenutih građevina, ali je i ona, vjerojatno, imala više razvojnih etapa. Na žalost, ostaci njenog preuređenog pročelja, "nalijepljenog" na stambenu dvokatnicu, jedini su dostupni materijal za proučavanje i stilsku analizu. Nikakva terenska i arheološka istraživanja nisu moguća. Uz dragocjene nacрте iz bečkog Arhiva nastale 1828. godine sačuvani su u zadarskom Povijesnom arhivu i kasniji nacрти temeljitih izmjena iz 1898. i 1902./3. godine. Osim spomenutih nacрта jedini izvori za proučavanje sklopa Sv. Marcele nalaze se u već citiranim tekstovima C. F. Bianchia i L. Benevenije.

U spomenutoj studiji I. Petriciolija²¹ napravljena je topografska skica triju crkava, na kojoj je naznačena crkvena lađa Sv. Marcele, bez podataka o prezbiterijalnom dijelu. Na toj skici prvi put se razlučio svaki pojedini od tri grupirana objekta i uspostavio kronološki slijed njihovog nastanka. Iako u spomenutom članku crkva sv. Marcele nije bila predmetom istraživanja, ova skica nam je poslužila kao polazište za daljnja istraživanja o crkvi, posebno što su se tijekom povijesti često brkali i miješali nazivi triju crkava.

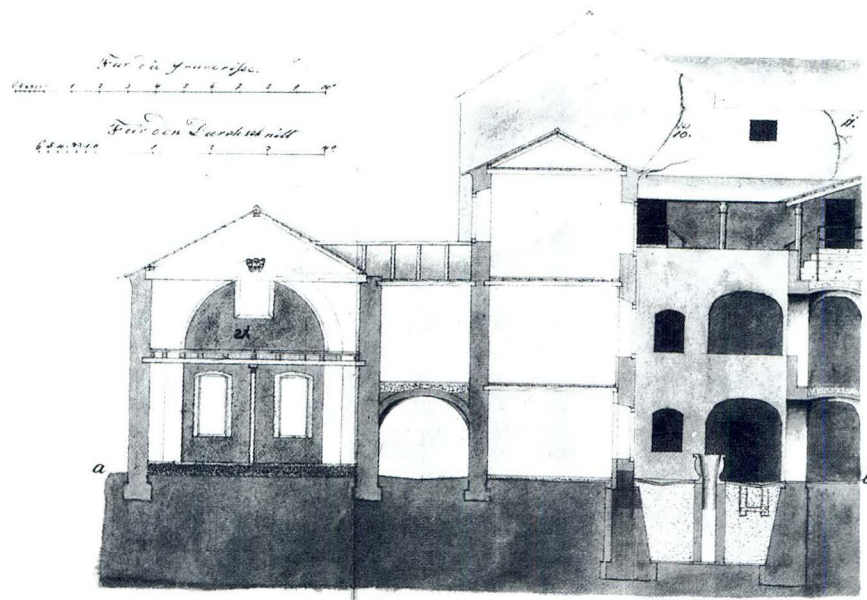
Najranija je literatura o trima građevinama spomenuta knjiga C. F. Bianchia, u kojoj on kreće od suvremenih i poznatih detalja prema pomalo nejasnim podacima iz ranijih razdoblja. Stoga on počinje s crkvom sv. Marcele koja je, iako u autorovo vrijeme u službi vojarnе, još uvijek stajala u čitavom svom gabaritu, a sačuvani su bili i donji katovi zvonika. Prema tome autoru Sv. Marcela se u početku nazivala Sv. Petar, a tek kasnije je crkva dobila naziv Sv. Petar Stari, za razliku od Sv. Petra Novog (što ga datira u kraj 12. st.) na glavnom gradskom trgu. Zbog istog razloga crkva sv. Petra Starog dobila je još i

¹⁹ I. Petricioli-S. Vučenić, Crkve sv. Andrija sv. Petar Stari u Zadru, Diadora, sv. 5., Zadar 1970., str. 177.-202. Vidi također N. Klaić, I. Petricioli, Zadar u srednjem vijeku, *Prošlost Zadra II*, Zadar 1976., str. 134.

²⁰ Slažem se s objašnjenjem I. Petriciolija, uz dopunu da je preromanički dio Sv. Petra Starog vjerojatno prestao funkcionirati kao crkva tijekom 16. stoljeća, nakon izgradnje crkve sv. Marije od Malog trga. Sv. Andrija je u svom pravokutnom jednostavnom prostoru bio prikladniji za nova traženja kulta, posebno u vrijeme baroka, pa je stoga u 17. stoljeću i obnovljeno sjeverno lice i pročelje ove crkve. Zadnji tragovi obnove Sv. Petra Starog sežu u 16. stoljeće, nakon čega nema podataka o njegovom uređivanju ili rekonstrukciji. Zanimljivo je također da se na legendi uz plan Zadra iz 1798. Sv. Petar Stari ne nalazi u popisu crkava, a nije ni posebno označen u nacrtu. To potvrđuje da je tada zasigurno bio izvan crkvene funkcije, jer su istovremeno brojne druge preromaničke crkvice nacrtane i popisane kao crkveni objekti.

²¹ I. Petricioli-S. Vučenić n. dj.

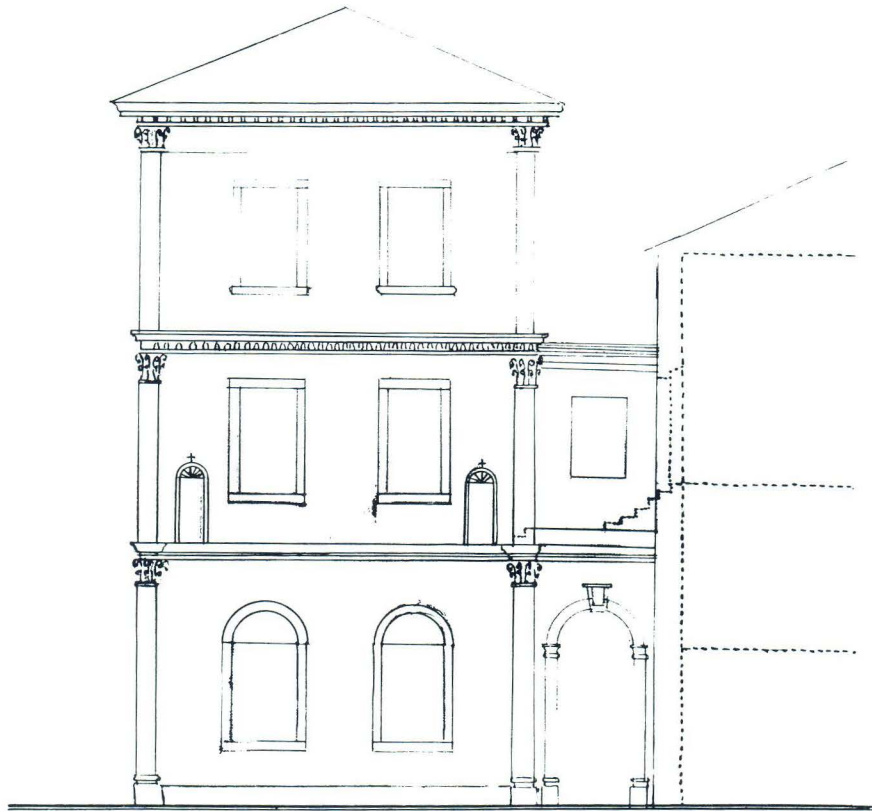
Poprečni presjek kroz crkvu i samostan sv. Marcele, izraden u vrijeme preuređenja u vojarnu 1828. godine. (Hrvatski državni arhiv - Zagreb)

naziv Sv. Petar od Malog trga (della piazzola, de plateola), koji se češće upotrebljavao nakon rušenja crkve sv. Petra Novog (1447.). Kad je crkvu sv. Petra od Malog trga preuzela bratovština "Anuncijate" (po Bianchiju to se dogodilo krajem 14. st.), crkva je nazvana Sv. Marija od Malog trga. Ista bratovština povećala je tu crkvu 1462. godine prema jugozapadu (ponente). U crkvu su, po ovom autoru, uselile ninske redovnice sv. Marcele 1540. godine, kada je došlo do posljednje izmjene titulara.

O dolasku redovnica sv. Marcele u Zadar Bianchi donosi dosta podataka koji su potvrđeni od kasnijih autora, ali iznosi i dosta općenite podatke u vezi s njihovim prvim smještajem u gradu. Taj autor govori o uništenju samostana sv. Marije ili Marcele u Ninu u vrijeme prvih nadiranja Turaka u Dalmaciju oko 1500. Nakon toga, redovnice su se sklonile u Zadar gdje im je dukalom od 11. listopada 1501. dopušteno da u Zadru izgrade sebi novi stan. Bianchi dalje kaže: "Pronađeno je mjesto, i podignut samostan, kojem je, u sjećanje na onaj drugi, postavljena zaštitnica sv. Marcela. Njegov smještaj sigurno je bio u blizini današnjeg Gradskog perivoja, kako se doznaje iz zapisa toga vremena, jer se kulom sv. Marcele nazivala kula koja je nadvisivala Pet bunara, a po sv. Marceli se navodno nazivao i jedan od obližnjih bastiona."²²

²² Iako nedokumentiran i temeljen na predaji, ovaj Bianchijev podatak pokazao se ispravnim, što je L. Benevenia u svom novinskom članku "Il monastero e bastione di S. Marcella" (1891.) uvjerljivo potvrdio.

Hrvatska Gimnazija.

L. ara 16/3.903.

L. Testa
Inge. civile. a. p. o.

Projekt dizanja kata nad tadašnjom vojarnom Sv. Marcele, u vrijeme preuređenja u Hrvatsku gimnaziju. Izradio inženjer Testa 1903. g. Tada nastaju kapiteli i vijenac na katu koji su sačuvani in situ. (Povijesni arhiv Zadar)

Isti autor, međutim, prvi donosi podatak o dukalu od 8. siječnja 1540. kojim je senat redovnicama doznačio 500 dukata za izgradnju samostana kraj crkve sv. Petra Starog i "...tamo zbijenim kućama, koje su, prije ukinuća kanoničke crkve (1393.!), pripadale tamošnjem župniku za stanovanje i svećenički prihod..." Bianchi dalje donosi zanimljiv podatak o rušenju i spaljivanju Nina (1646.), zbog čega su u Zadar prenesene relikvije sv. Ambrozija, sv. Anselma i sv. Marcele. Ove relikvije "kasnije su 1656. svečano odnesene u sv. Marcelu i smještene pod mensom oltara Naviještene Bogorodice (Anuncijate). Tu su ostale sto dvadeset i šest godina, čuvane od glavara grada Nina, čiji je prelat imao pravo pohoditi ih kao biskup, zato je uostalom ovaj samostan podpadao pod zadarskog nadbiskupa... Na kraju 1782., uz crkvenu proslavu, opraćene su (relikvije!) u Nin."

Bianchi u svom tekstu donosi i dimenzije crkve. Za razliku od dosta točnih dimenzija Sv. Andrije, što ga poslije opisuje u sklopu istog poglavlja, duljina crkve sv. Marcele bitno odudara od duljine koju se može očitati na sačuvanim nacrtima.²³

L. Benevenia je donio niz novih arhivskih dokumenata, čime je dopunio i izmijenio Bianchijevo izlaganje, iznijevši svoje viđenje redoslijeda nastanka svih triju crkava.²⁴ Po njemu, najprije nastaje crkva sv. Petra, koju datira u 8. stoljeće, a koja se u 12. stoljeću počinje nazivati Sv. Petar Stari, da bi nakon rušenja Sv. Petra Novog (1447.) promijenila ime u Sv. Petar de Plateola, što je prvi put spomenuto u dokumentu iz 1511. godine. Taj naziv crkva je dobila po malom trgu pred njom. Bratovština Anuncijate je povećala crkvu sv. Petra prema sjeverozapadu (maestro) 1462. g. izgradivši prostor u kojem je boravila oko dvjesto godina. Oko 1615. godine u to krilo crkve uselila je bratovština mornara i ribara, čiji je zajednički patron bio sv. Andrija. Nakon što je ova bratovština preuredila i poljepšala svoj novi prostor, on je posvećen kao crkva sv. Andrije 1684. godine. Benevenia, nadalje, citira Bianchijeve podatke o dolasku ninskih redovnica sv. Marcele u Zadar, držeći da su one sagradile samostan kraj crkve sv. Petra Starog do 1527. godine, kada se prvi put u dokumentima spominje smještaj samostana.²⁵ On misli da su redovnice proširile crkvu sv. Petra Starog prema jugozapadu (ponente) i nazvale je imenom svoje ninske crkve sv. Marije, kojem je dodan lokalni naziv *della Piazzola* ili samo *Piazzola*. Benevenia donosi niz dokumenata u kojima se spominje naziv ove crkve. Najraniji je datum testamenta Zoila de Nassi iz 1506. godine, u kojem za "crkvu sv. Marije *della Piazzola* u izgradnji" spomenuti Zoilo ostavlja 10 lira.²⁶ Brojni dokumenti spominju "redovnice sv. Marcele ili Sv. Marije od Malog trga (*Piazzola*)", što Beneveniju navodi na zaključak da se samostan nazivao po sv. Marceli, a crkva po sv. Mariji od Malog trga.²⁷

²³ Navodi da je crkva bila duga 17 m i široka 8 m; n.dj., str. 38.

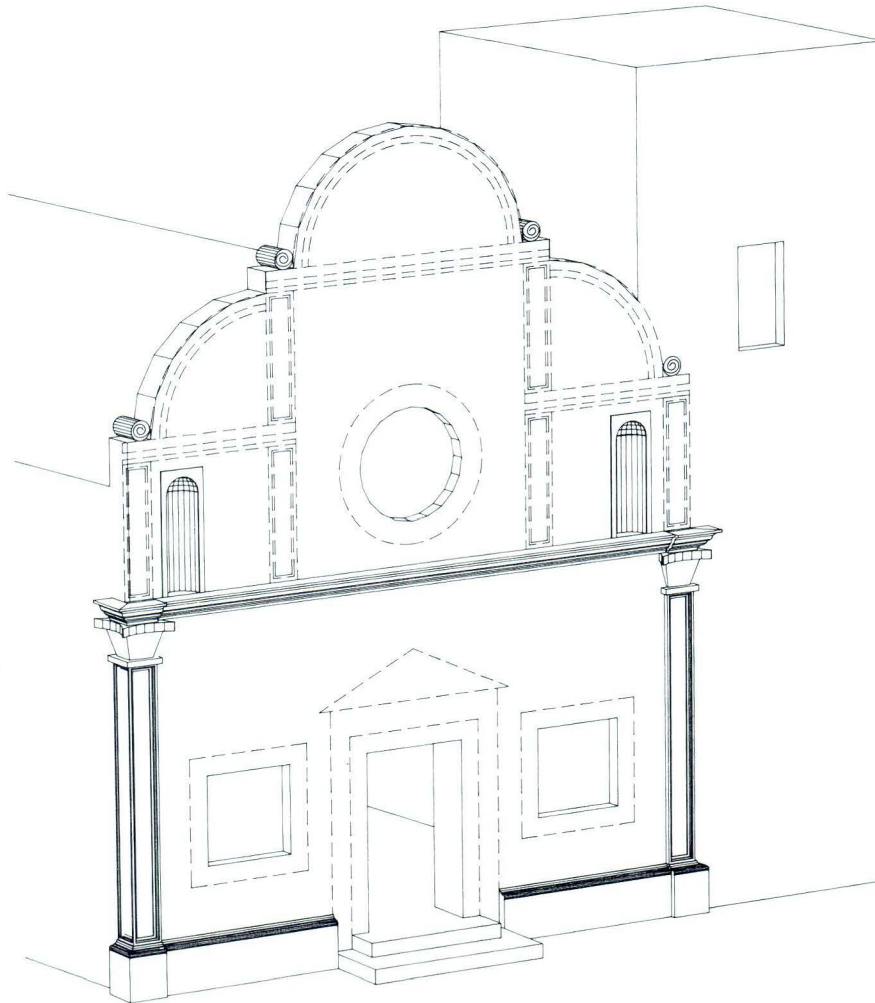
²⁴ L. Benevenia, n. dj. bilj. 13.

²⁵ N. dj., str. 111. Radi se o popisu duša kapetana Z. Valaressa.

²⁶ N. dj., str. 112. Autor objašnjava da se zbog toga što se crkva još neko vrijeme gradila spominje ime Sv. Petra Starog do 1511. godine, nakon kojeg datuma se navodilo samo ime Sv. Marije. Ovo tumačenje kosi se s kasnijim člankom istog autora (1891.). Vjerojatno se radilo o donaciji za gradnju kapele posvećene Anuncijati.

²⁷ Osim naziva *della Piazzola* susreću se nazivi *a Platheola* (1579.), zatim *Madonna della Piazzola* (1597.) ili samo *Piazzolla* (1612., 1614., 1620.); potom prema bratovštini Anuncijate *Sta Maria a Platea* (1529.) ili *B. V. Annunciata, over Piazzola*, ili *B. V. della Piazzola* (1662.) ili *Madonna Santissima della Piazzola* (oko 1672.).

Pogled na pročelje i zvonik Sv. Marcele. Pune crte označavaju izvorno stanje napravljeno na temelju podataka iz arhivskih nacрта i sačuvane arhitektonske plastike. Crtkano je prikazan hipotetični izgled trilobnog pročelja i pretpostavljena profilacija prozora i vrata. (Kompjutorska izrada dipl. ing. arh. S. Štok)

Benevenia je najprije držao da su redovnice odmah bile smještene kraj crkve sv. Petra Starog. Prilikom podizanja nove zgrade obitelji Salghetti na bastionu Moro (koji se po Bianchiju nekada nazivao bastion sv. Marcele) otkriveni su tragovi staroga srednjovjekovnog gradskog zida, ali i drugih zidanih ostataka, koje je Benevenia prepoznao kao ostatke crkve, samostana i jedne velike zgrade redovnica sv. Marcele. Prema dokumentima koje ovaj autor navodi, bastion se počeo zidati između 1528. i 1540., a većim dijelom je bio nasut 1553. godine. Također citira dokument redovnica sv. Marcele koje spominju da im je prva

crkva bila u Zadru srušena 1536. godine. Znači da je dural iz 1540. o dodjeli 500 dukata redovnicama (što spominje i Bianchi) izdan zato što je odlukom vojne mletačke vlasti bio porušen tek sagrađeni sklop Sv. Marcele na jugoistočnom kraju zadarskog poluotoka. Isti autor također ustvrđuje da su i ninski samostan tih redovnica srušile mletačke vlasti radi bolje obrane grada, a crkva sv. Marije u Ninu porušena je 1589. za vrijeme providura F. Nanija da bi se na njenom mjestu podigla vojnička četvrt.²⁸ Krajem 17. i početkom 18. stoljeća redovnice su izmijenile izgled stare crkve i podigle zvonik 1736. godine. Nadalje Benevenia se poziva na rukopis s početka 18. stoljeća u kojem se izričito kaže: "Il titolo della chiesa e' S. Marcella."²⁹

Zanimljivo je da u citiranim dokumentima kod Benevenije postoji razlika u pogledu naziva lokaliteta. Naziv *confinio* u značenju četvrti (katastarska granica) vezuje se uz naziv crkve sv. Petra Starog, odnosno poslije uz Sv. Andriju, te uz Sv. Mariju od Malog trga, odnosno, Sv. Marcelu. Pojam *ulice* (urbanistička odrednica) javlja se samo uz naziv crkve sv. Marije od Malog trga, odnosno crkve sv. Marcele.

Uspoređujući tekstove iz 19. stoljeća koje sam citirala novim saznanjima o Sv. Andriji i Sv. Petru Starom, uočila sam neke nove elemente za tumačenje nastanka i izgradnje crkve sv. Marcele. Zanimljiv je podatak o bratovštini "Anuncijate", koja je crkvu u kojoj je bila smještena povećala 1462. godine. Po Bianchiju, izgleda da su bratimi te godine povećali današnju crkvu sv. Andrije u smjeru jugozapada (ponente) i nazvali je Sv. Marijom od Malog trga kako su već bili preimenovali staru crkvu u kojoj su doselili krajem 14. st. Taj autor griješi u tome što on ne zna za položaj crkve sv. Petra Starog, koji je u njegovo vrijeme služio kao podrum obiteljske zgrade. Po Beneveniji, pak, bratimi, "Anuncijate" povećali su današnju crkvu sv. Petra Starog prema sjeverozapadu (maestro), iste 1462. godine. Greška je tog autora u tome što misli da je prostor Sv. Andrije nastao tek 1462. godine. Nakon spomenutog članka I. Petriciolija (1970.) jasno je da su obje crkve postojale sredinom 15. stoljeća.

Upravo stoga je podatak o nekakvom povećanju crkve sv. Petra Starog 1462. godine važan za crkvu sv. Marije (Marcele). To se sada uklapa u mozaik novih podataka, tako što je Bianchi ispravno naveo da je crkva povećana na jugozapad (ponente), a Benevenija je točno odredio gdje se taj Sv. Petar Stari nalazio.

Sada se otvara nova mogućnost tumačenja, a to je da su na lokaciji jugozapadno od crkve sv. Petra Starog bratimi "Anuncijate" podigli neku novu građevinu. Ona je mogla biti prikazana kao proširenje, pa je to vjerojatno i bila kapela, dodana ranosrednjovjekovnom Sv. Petru Starom čiji su tijesni dvobrodni prostor bratimi vjerojatno u 15. stoljeću držali neprikladnim za štovanje svoje svete slike. Čitav sklop nazivao se i dalje imenom sv. Petra Starog do početka 16. stoljeća.

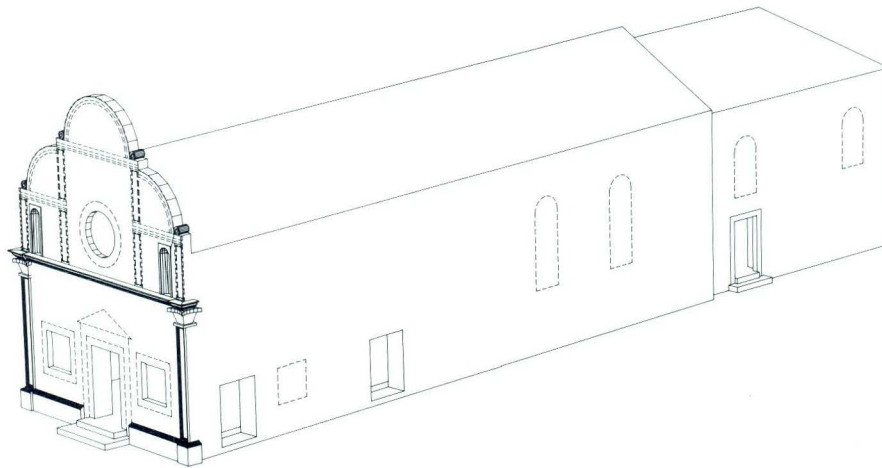
Benevenia misli da je naziv Piazzola postojao od starine. Iako nije bio upotrebljavan u vrijeme postojanja Sv. Petra Novog na velikom trgu, nakon rušenja Sv. Petra Novog 1447. polako se počeo mijenjati naziv Sv. Petar Stari u Sv. Petar od Malog trga, kako bi se ta crkva označila po smještaju u gradu, a ne

²⁸ Sve ove podatke L. Benevenia donosi u spomenutom novinskom članku iz 1891.

²⁹ N. dj., str.132.

radi razlike s nekim drugim Sv. Petrom, jer crkve s tim titularom u Zadru više nije bilo.

Ovo se može protumačiti i drugačije. Prvi dokument koji spominje naziv “Piazzola” (1511): još uvijek je vezan uz kapelu Anuncijate. Neki dokumenti navode “u ulici sv. Petra od Malog trga”. Uz pojam *Malog trga* javlja se oznaka “confinio”, ali i oznaka “ulica”. To nas navodi da zaključimo kako je podizanje, najprije kapele (oko 1462.), a kasnije i crkve sv. Marije (nakon 1536.) s jugozapadne strane Sv. Petra Starog³⁰ dovelo do nove urbanističke situacije i oblikovanja malog trga pred tom kapelom, odnosno crkvom. Stoga se početkom 16. stoljeća (oko 1511.) koristio naziv Sv. Petra na Malom trgu da bi ovaj stari titular bio ubuduće zamijenjen s titularom Sv. Marije od Malog trga, u svim inačicama nazivanja ove crkve, što je već spomenuto.

Kosa projekcija crkve sv. Marcele gledano s jugozapada. Dimenzije i oblici s nedostatnim podacima izrađeni su crtkano. (Kompjutorska izrada dipl. ing. arh. S. Štok)

Izgradnja crkve sv. Marije od Malog trga bila je potaknuta rušenjem netom izgrađene crkve ninskih redovnica. Ona je podignuta na mjestu već postojeće nama nepoznate kapele, odnosno proširenja s jugozapadne strane crkve sv. Petra Starog. Radovi su počeli nakon što je porušena ona prva crkva na mjestu kasnijeg bastiona Moro između 1536. i 1540.³¹ Titular nove crkve bio je već određen štovanom Gospinom slikom bratovštine drvodjelaca, a što je bilo prihvatljivo i za redovnice iz ninske Sv. Marije.

³⁰ Tada još uvijek današnji prostori Sv. Petra Starog i Sv. Andrije predstavljaju jednu crkvenu jedinicu s titularom Sv. Petra. Tek od 1615. prostor današnjeg Sv. Andrije dobiva novu funkciju crkve i sjedišta bratovštine mornara i ribara, a crkva je nanovo bila posvećena nakon obnove 1684. g. (L. Benevenia, n. dj., str. 125. i 130.) Uloga Sv. Petra Starog odumire izgradnjom crkve sv. Marije i prelaskom bratovštine “Anuncijate” u tu crkvu.

³¹ U to vrijeme se upravo dovršava renesansno produljenje crkve sv. Marije benediktinske. Taj su posao od 1507.-1536. obavili zadarski majstor Martin Filipović,

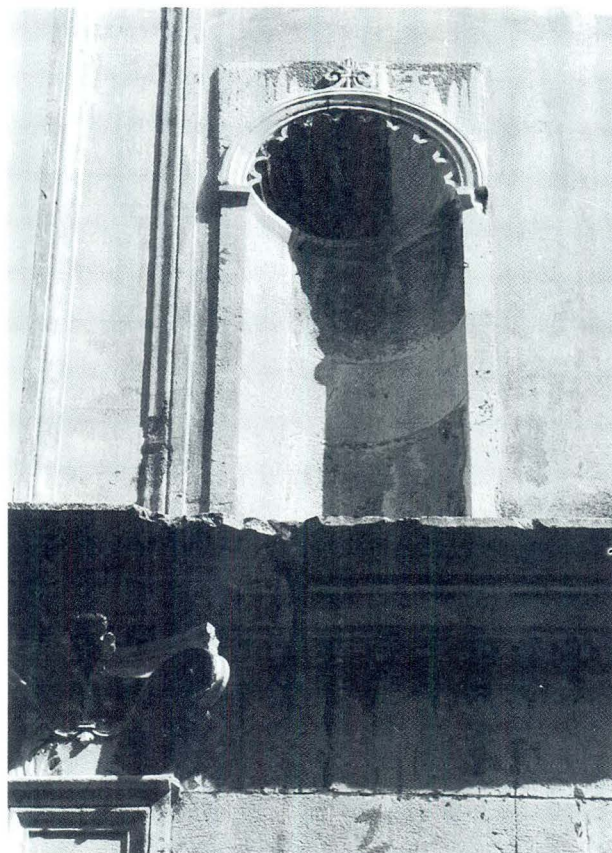

Pogled na ostatke pročelja crkve sv. Marcele, sada uklopljenog u stambenu zgradu

Crkva sv. Marije od Malog trga nazivala se tako do druge polovice 17. stoljeća. Samostan bivših ninskih klarisa imao je titulara sv. Marcelu, pa su se u dokumentima često navodila oba titulara. Nakon 1672. prestaje se javljati naziv Sv. Marija od Malog trga, a pod tim titularom se misli samo na bratovštinu "Anuncijate" koja je u crkvi bila i dalje smještena. Prema tumačenju Benevenije, promjena titulara iz Sv. Marije u Sv. Marcelu nastupila je nakon što su redovnice provele niz radova "koji su izmijenili stari izgled crkve sv. Marije", a na kraju su podigle i zvonik 1736. godine.

Korčulanin Nikola i Splitski Dujam Rudičić i Ivan Vitačić. (Vidi *C. Fisković*, Zadarska renesansna crkva sv. Marije, PPUD, br. 10, Split 1956., str. 100.-128.; *I. Petricioli*, Renesansna pregradnja crkve sv. Marije u Zadru, Zadarska revija, br. 2.-3., Zadar 1967., str. 181.; Isti, u *T. Raukar, I. Petricioli, F. Švelec, Š. Peričić*, Zadar pod mletačkom upravom, Povijest Zadra III, Zadar 1987. str. 285.-286.). Može se pretpostaviti da su neki od ovih majstora radili i onu prvu crkvu ninskih redovnica izradenu nakon 1501. g. na lokalitetu kasnijeg bastiona Moro.

Renesansna niša s pročelja bivše crkve sv. Marcele

Ipak je jedan drugi događaj mogao uzrokovati izmjenu titulara crkve, a njeno uređivanje i dogradnja zvonika bili su samo posljedica. Radi se o sklanjanju ninskih relikvija u Zadar i njihovoj pohrani u crkvu sv. Marije od Malog trga 1656. godine. Od tada do kraja 18. stoljeća nastupilo je veoma povoljno razdoblje za ovaj samostan i crkvu, koji su u tom vremenu izravno potpadali pod zadarskog nadbiskupa.³²

Nije nam poznato kakve su izmjene na samoj crkvi mogle nastupiti u toj posljednjoj obnovi, iako se s obzirom na obnove u 17. stoljeću mogu pretpostaviti radovi na uljepšavanju interijera. Iz sačuvanih se nacрта to ne može očitati. Iz njih se, međutim, vidi da je s južne strane, u ravnini pročelja, bio podignut zvonik. Njegov je izgled samo djelomično zabilježen pa se samo može pretpostaviti da je kao i brojni drugi zvonici nastali tijekom 18. st. u Zadru, bio sličnih stilskih odlika.³³

³² C. F. Bianchi, n. dj., str. 382.

³³ Tijekom 18. st. u Zadru se podiže pet zvonika. Prototip je, vjerojatno, bio najranije podignuti zvonik uz crkvu Gospe od Kaštela iz 1705. godine. Zatim je podignut

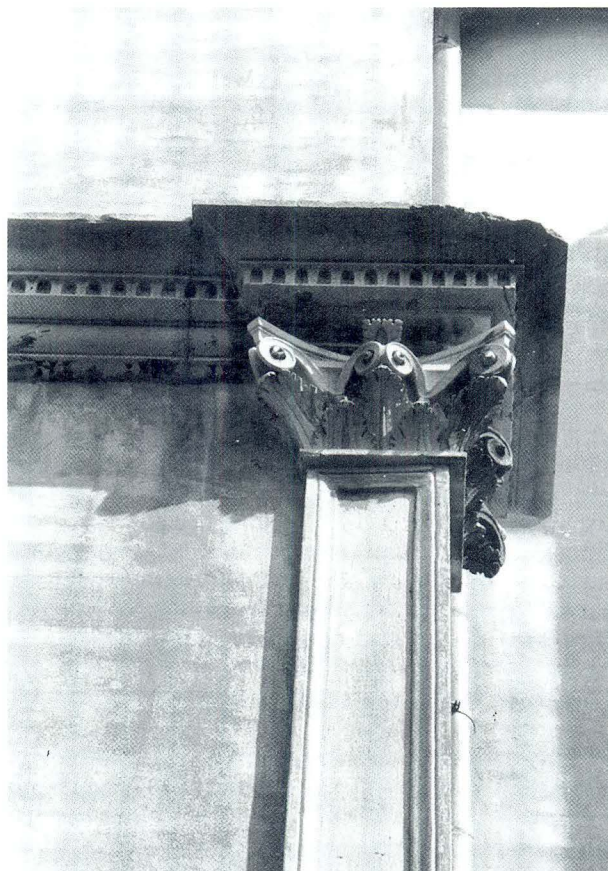
Desni ugaoni renesansni kapitel s pročelja bivše crkve sv. Marcele

Današnji ostaci pročelja nekadašnje crkve sv. Marcele vrlo su oskudan putokaz o njenom izvornom izgledu, a škrti opisi ranijih autora hvale je kao skladnu crkvu "lombardskog stila". Pojam i značenje sintagme "lombardski stil" u zadarskoj renesansnoj arhitekturi razriješen je u spomenutim člancima o crkvi sv. Marije benediktinki. Znaju se brojni domaći majstori koji su na toj i drugim crkvenim obnovama u prvoj polovici 16. stoljeća radili u Zadru.³⁴ Do sada nije pronađen arhivski ugovor o majstorima koji su gradili crkvu sv. Marije od Malog trga, odnosno Sv. Marcelu, što ne isključuje pretpostavku da su neki od

zvonik Sv. Šimuna 1707. godine, zvonik Sv. Marcele 1736., zvonik uz crkvu Gospe od Loreta u Arbanasima 1739., te zvonik pravoslavne crkve sv. Ilije 1754. g.

³⁴ Vidi bilješku 30. Krajem 15. i kroz prvu polovicu 16. stoljeća u Zadru rade majstori Petar Meštričević (do 1499.), Korčulani Nikola Španić (do 1508.), Nikola Alegreti i Marko Radinović, Zadrani Martin Filipović, Splitsani Dujam Rudičić i Ivan Vitačić; sredinom stoljeća se spominju kamenari Jakov i Grgur Puharić.

Desni neorenesansni ugaoni kapitel i vijenac na katu pročelja,
izrađen u obnovi s početka 20. stoljeća

spomenutih majstora radili i na toj crkvi. Iz postojećih nacrti i sačuvanog krnjeg pročelja te crkve, te usporedbom s onim crkvenim objektima koji su se gradili tijekom prve polovice 16. stoljeća, pokušala se napraviti rekonstrukcija crkve sv. Marcele i pripadajućeg joj samostana.

Sklop samostana i crkve sv. Marcele pružao se južno od Sv. Petra Starog i Sv. Andrije tvoreći građevinski blok omeđen ulicama Calle Sta Marcella (danas Ulica Dalmatinskog sabora) i Calle del Teatro (danas Ulica Jurja Matejeva Dalmatinca). U samostanski prostor ulazilo se iz današnje Ulice Jurja Matejeva Dalmatinca i kroz vežu stizalo u bačvasto nadsvodeni trijem malog klaustara, čije središte je krasila bunarska kruna. Danas nije moguće razlučiti eventualne razvojne etape rasta samog klaustara. Iz dostupnih nacrti zaključujemo da je trijem bio dvokatni. Prizemlje i kat bili su s tri strane raščlanjeni pilonima koji su nosili naizmjenično šire i uže lukove.

Na drugom katu pet stupića nosilo je krovšte trijema. S četvrte, sjeverne

strane zid samostanske dvokatnice zatvarao je klaustar. Prema spomenutim ulicama dizale su se dvokatne samostanske zgrade koje su okruživale klaustar. Stubište samostana bilo je smješteno u njihovom zapadnom krilu.

Postojao je izravni ulaz iz klaustra u crkvu, a jedan kasniji otvoren je za komunikaciju sa zvonikom. Izgleda da je postojao i treći bočni ulaz s južne strane koji je iz uskog i nepravilnog dvorišta vodio u apsidu-sakristiju. Na južnom licu crkve vjerojatno su se nalazila tri prozora: jedan manji, koji je gledao na malo kvadratno dvorište između zvonika i trijema klaustra, te dva okrenuta uzdužnom dvorištu. Na južnom licu apside također su se nalazila dva prozora. Smještaj prozora vidi se na nacrtu iz 1828. Visina i oblik svih prozora na južnom pročelju mogu se samo pretpostaviti, pa su na rekonstruiranom crtežu posebno označeni.

Crkva sv. Marcele sastojala se od izduženog jednobrodnog prostora (širina 8.33 m, a dužina 23.30 m) i pravokutne apside, koso postavljene na uzdužnu os crkve. Izduženi oblik apside, kao i njen nepravilni položaj u odnosu na crkvenu lađu, potiču na razmišljanje da bi apside mogla biti ostatak kapele Anuncijate koju su bratimi podigli 1462. godine. Njene su dimenzije 7.30 m za 9.20 m.³⁵ Između crkve i apside nalazio se polukružni trijumfalni luk sa zaglavnim kamenom u tjemenu. Izvana su crkva i apside djelovale monolitno, jer je visinska razlika u njihovim krovštima bila vrlo mala, a širina apside samo oko 90 cm uža od crkve. Sa sjeverne strane crkva nije imala otvora, jer su apside i dio crkvenog broda bili prislonjeni uz crkvu sv. Petra Starog, a poslije uz obiteljsku zgradu. Ostali slobodni dio crkvenog zida bio je vrlo blizu crkvi sv. Andrije.

Pročelje crkve možemo pokušati rekonstruirati iz dostupnih i sačuvanih elemenata, oskudnih podataka iz sačuvanih nacrti i usporedbama sa sličnim suvremenim crkvama nastalim u Zadru i Dalmaciji. Ono je vjerojatno bilo jednokatno, razdijeljeno snažnim vijencem i uokvireno lezenama. Bazu pročelja učvršćivao je visoki sokl, a portal je bio omeden dvama prozorima sa strane. Visina tih prozora nije poznata, ali je njihov tlocrtni smještaj točno određen.³⁶ U gornjem pojasu nalazio se kružni otvor (rozeta) te dvije renesansne niše sa strana. Dvoslovno krovšte najvjerojatnije je bilo "prekriveno" trilobnim završetkom, što za sada možemo samo pretpostavljati pa je u grafičkom prikazu označeno crtkano.

Današnji izgled pročelja bivše crkve sv. Marcele odraz je obnove s kraja 19. stoljeća i konzervacije postojećih ostataka nakon rušenja u Drugome svjetskom ratu. Sačuvani ugaoni kapiteli prizemlja, razdijelni vijenac i niše školjkastih polukalota govore o renesansnim majstorima koji su u Zadru u to vrijeme primali brojne narudžbe. Iako oskudna, ta nas arhitektonska plastika

³⁵ Razni nacrti donose određena odstupanja od navedenih mjera, pa smo se odlučili na one srednje vrijednosti koje se poklapaju s preračunatim vrijednostima u mletačkim stopama. Prema tome crkveni brod bi iznosio 24 x 67, a sakristija 21 x 26.5 stopa.

³⁶ Za ritam otvora na pročelju odlučili smo se uspoređujući slične crkve iz prve polovice 16. stoljeća. Pretpostavka o izgledu portala temelji se na zadarskim portalima u 16. stoljeću (vidi I. Petricioli, Zadar pod mletačkom upravom, str. 286.)

upućuje na onu grupu koja je upravo dovršavala pregradnju Sv. Marije benediktinki kad se istovremeno pored Sv. Petra Starog počinjala graditi Sv. Marcela.³⁷ Kapiteli s prizemnog dijela pročelja predstavljaju izvornu arhitektonsku plastiku iz 16. stoljeća, te oblikom i izradom odudaraju od onih na katu. Jednako izradenu arhitektonsku plastiku, koja je C. F. Bianchija podsjetila na lombardijski stil, susrećemo na nešto ranije isklesanom pročelju Sv. Marije benediktinki ili na kapeli sv. Roka uz Sv. Mariju Veliku. Posebnu sličnost nacрта i obrade kapitela pokazuju donji kapiteli Sv. Marcele i ugaoni kapitel južnog zida Sv. Marije benediktinki.³⁸

Sačuvani ugaoni kapiteli na katu Sv. Marcele snažnije su i klasičnije klesani, kao i njima pripadajući vijenac koji ima drugačiju profilaciju. Oni odaju ruku majstora koji nema nikakve veze s klesarima uposlenim na Sv. Mariji. Štoviše, ti kapiteli i vijenac odišu savršenom tehničkom preciznošću neorenesansne plastike. Pilastri su također izrađeni u žbuki, a ne klesancima, kao oni u prizemlju. Stoga ukrase na katu vežemo uz obnovu iz 1902. godine i pripisujemo ih konzervatoru J. Smiriću koji je mogao preporučiti izgled ukrasa u povodu povišenja zgrade, odnosno pročelja bivše crkve a tadašnje škole.

Na pročelju Sv. Marcele sačuvane su još dvije izvorne niše. Jednostavne su profilacije, a završavaju renesansnom školjkom nad kojom je postavljena ukrasna palmeta. One također odišu narativnom ljuškošću kapitela s prizemnog dijela pročelja.

O zvoniku koji je bio podignut 1736. godine postoje oskudni podaci. C. F. Bianchi ga je nazvao vitkim. Na žalost, iz dosadašnjih podataka može se rekonstruirati njegov kubus samo do visine krovništa crkve, te smještaj jednog prozora s ulične strane, kao i već spomenuta vrata prema crkvi.

Crkva i samostan bili su zatvoreni početkom 19. stoljeća, a od 1828. djelomično su pregrađeni za potrebe austrijske vojarne. Krajem stoljeća počelo se razmišljati o tome da se taj sklop iskoristi za otvaranje Hrvatske gimnazije, pa su izrađeni nacrti 1897. i 1898. Ta zamisao je tada bila odbačena jer je prostor bio uvelike zapušten. Ipak, tri zadarske obitelji otkupile su sklop tadašnje vojarne i preuredile ga za potrebe škole koja je u tim prostorima djelovala 1900.-1920. godine.³⁹ Iz tog vremena sačuvani su neostvareni nacrti potpune pregradnje koje je 1898. izradio Č. M. Iveković, te ostvareni prijedlozi inženjera Teste iz 1902.-1903 o podizanju drugog kata nad brodom crkvene lađe. U Drugom svjetskom ratu cijeli ovaj sklop bio je do temelja porušen.

³⁷ Vidi bilješku 30., posebno tekstovi *I. Petriciolija* koji one reljefnije polukapitele na južnom zidu Sv. Marije benediktinki pripisuje Splićanima Dujmu Rudičiću i Ivanu Vitačiću.

³⁸ Fotografije kapitela s pročelja i južnog lica crkve sv. Marije objavljeni su u spomenutom članku *C. Fiskovića* (bilj. 31.).

³⁹ Vidi *Lj. Maštrović*, 150 godina zadarske gimnazije, Zadar 1954., str. 60.-61. Također, Povijesni arhiv Zadar, Pokrajinsko školsko vijeće, zadarska hrvatska gimnazija, sv. 108. (1897.-1907.)

LA CHIESA E IL CONVENTO DI S. MARCELLA A ZADAR

Marija Stagličić - Sanja Štok

Numerose chiese e conventi a Zara furono chiusi con l'arrivo dei Francesi, e ciò non cambiò sostanzialmente nemmeno dopo l'istituzione del II governo austriaco. In questo secondo periodo è particolarmente importante l'anno 1828, quando alcuni conventi furono adattati a caserme (il convento di S. Marcella, di S. Caterina, di S. Nicola, di S. Domenico). Dalla metà del secolo, sulle chiese minori furono costruite abitazioni familiari. Sul complesso conventuale di S. Giovanni Battista fu costruita una grande caserma (1845), e sulla chiesa di S. Caterina un caffè (1890). Fino ad oggi si sono conservate poche chiese di ex-complessi conventuali (S. Nicola, S. Domenico), mentre le altre sono scomparse in parte o del tutto sotto le nuove costruzioni austriache.

La ricostruzione dell'aspetto di alcune chiese e complessi è possibile tramite i disegni dettagliati eseguiti al tempo del riadattamento di questi edifici. Qui si è cercato di ricostruire l'aspetto della chiesa rinascimentale e del convento di S. Marcella, in base a disegni del 1828, 1898 e 1903. È stato proposto l'aspetto della facciata che sarebbe più vicino a quello originale, formatosi durante la prima metà del XVI secolo. Si è cercato di distinguere la plastica decorativa originaria da quella di neostile, che risale al tempo dell'ampliamento all'inizio del XX secolo.